

A népdal fogalma

A nép ajkán mesék, mondák, mítoszok születnek, de a közmondások is a népi bölcseségeket fogalmazzák meg rövid, könnyen megjegyezhető formában. A népköltészetben számos műfaj létezik, ezek közül egyik a népdal. Énekelt költemény, amelynek nincs egyetlen megnevezhető szerzője. Vagyis olyan mű, amelynek nem egy költője van, hanem sok száz, hiszen mindenki alakít, formál rajta, esetleg hozzátesz. A népdalok száj-hagyomány útján terjednek: munka vagy szórakozás közben valaki elénekli őket, mások pedig megtanulják és tovább éneklük. Egy-egy ismert népdalnak ezért vidékenként eltérő változatai vannak. Némelyik olyan régi, hogy eredete az idők homályába vész.

Hol jártál az éjjel, cinegemadár?
Ablakodnál jártam, gyöngé violám.
Mért be nem jöttél hát, cinegemadár?
Féltem az uradtól, hogyha rám talál.

Nincs itthon az uram, cinegemadár,
Csinálosi erdőn csónakot csinál.
Jó lovai vannak, hamar hazaér,
Mi lesz veled rózsám, hogyha itten ér?

Bogyiszló, 1931.

- ▶ 1. Ismeritek-e a fenti népdalnak más szövegváltozatát is? Az a szöveg hogyan fejezi ki az érzéseket?
- ▶ 2. Próbáljátok meg az alábbi szavakat más helységnévvvel vagy más tárggyal helyettesíteni!
 - „Csinálosi erdőn”
 - „csónakot”
- ▶ 3. A dalban egy férfi és egy nő válaszolgat egymásnak.
 - Énekeljétek el úgy a dalt, hogy a fiúk felelgetnek a lányoknak!
- ▶ 4. A népdaloknak gyakori témája a szerelem.
 - Soroljatok fel néhány szerelmi témájú népdalt!

Természeti képek

A népdalok olyan gondolatokat, érzelmeket fogalmazznak meg, amelyeket ma is időszerűnek érzünk. A dal gyakran egy természeti képpel indul, amely aztán ugyanazt a mondatszerkezetet megismételve párhuzamba állítódik valamely történéssel vagy lélekállapottal. Ez segít a hallgatónak, hogy a kép segítségével átérezze a dal hangulatát: „Jaj annak a fűnek, kit a kasza elvág/Jaj annak a lánynak, kit a legény elhagy.” Örök emberi problémák jelennek meg tehát egyszerű képek segítségével.

Panaszdalok

„...kétségtelennek kell tartanunk” – írja Kodály Zoltán –, hogy „a magyar dal a magyar nyelvvel egyidős.” A népdalokat körülbelül százötven évvel ezelőtt kezdték el írásban rögzíteni. A korabeli költők fölfigyeltek rá, hogy az egyszerű emberek közt énekelve előadott történetek milyen szépen és tisztán fejezik ki az alapvető emberi érzéseket, a reménytelen szerelmet, a magányt, az örömet és a szomorúságot. Az úgynevezett panaszdalok és keservesek például a kesergő, magányos ember bánatáról beszélnek.

Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék,
Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék,
Hegyek, völgyek között szép csöndesen folynék,
Hegyek, völgyek között szép csöndesen folynék.

Martot mosogatnék, füvet újítanék,
Martot mosogatnék, füvet újítanék,
Szomjú madaraknak innyok adogatnék,
Szomjú madaraknak innyok adogatnék.

Gyergyóalfalu, 1911.

- ▶ 1. Talán ismered Weöres Sándor *Buba éneke* című versét. Ha nem, keresd meg a könyvtárban, és hasonlítsd össze a fenti népdallal!
- ▶ 2. Mindkét versben vágyakozik valami után a beszélő. Miből derül ez ki?
- ▶ 3. Szerinted miért ismétlődik meg a népdalban az első sor? Mit fejez ki ezzel az éneklő?

OLVASD EL!

A panaszdalok gyakran idézik fel az édesanya alakját, emlékét, a gyerekkor ártatlanságát. Ilyen népdalokból olvashatsz néhányat az olvasókönyvben. (25. oldal)

Ismétlés a népdalokban

Ahogy más költői művekben, úgy a népdalokban is találkozhatunk az ismétléssel. Az ismétlés sokszor fokozza az érzelmi hatást, és időt ad a hallgatónak, hogy átvegye a dal hangulatát és ritmusát. Van olyan is, hogy a népdalban strófaként azonos szerkezet ismétlődik, de ezen belül váltakozik, cserélődik egy-egy szó. Erre láthatsz példát az alábbi dalszövegben:

Ez a szemem, ez, ez, ez,
Jobban kacsint, mint emez.
Édes szemem, jól vigyázz,
Mert a másik meggyaláz!

Ez a karom, ez, ez, ez,
Jobban ölel, mint emez.
Édes karom, jól vigyázz,
Mert a másik meggyaláz!

Ez a lábam, ez, ez, ez,
Jobban járja, mint emez!
Édes lábom, jól vigyázz,
Mert a másik meggyaláz!

Hódmezővásárhely, 1872.

- ▶ 4. Ismeritek-e a fenti dal dallamát? El tudjátok énekelni? Próbáljátok meg mozdulatokkal is előadni a dalt!
- ▶ 5. Mi a különbség az első, *Ha folyóvíz vónék* kezdetű népdal és ez utóbbi hangulata között?
- ▶ 6. Az alábbi jelzőket párosítsátok a két dalhoz!
pergő, visszafogott, vidám, derűs, harsány, szomorkás, féktelen, bizakodó, halk, elkeseredett, duhaj
- ▶ 7. Milyen hangszerek jutnak eszedbe az első, és milyen a második dalról?
- ▶ 8. Ha színekkel kellene ábrázolnod a két dal keltette érzéseket, milyen színeket választanál az elsőhöz, és melyeket a másodikhoz?
- ▶ 9. A közös éneklés az emberiség egyik legősibb szórakozása. Az ének jókedvet teremt, és ezalatt akár dolgozni is lehet. Könnyebb fizikai munka közben az ének a munka ritmusát is megadhatja, így a fárasztó, egyhangú tevékenység kevésbé tűnik unalmasnak. – Van olyan házimunka, ami közben te is énekelni szoktál? Megfigyelted-e már édesanyádon, édesapádon, hogy munka közben énekel?

Rímek

Rímnek nevezzük a sorvégi hangok összecsengését. A rímeket csoportosíthatjuk elhelyezkedésük szerint, és csoportosíthatjuk őket minőségük szerint is. A most olvasott népdal páros rímű, mert az egymás utáni sorokat párként köti össze: a a b b (ez, emez, vigyázz, gyalázz). Ismert rímképletek még az elhelyezkedésük szerint:

keresztrím: a b a b

félrím: x a x a (az x nem rímelő sorokat jelöl)

ölelkező rím: a b b a

négyes rím: a a a a

Minőségük szerint két csoportba oszthatjuk a rímeket. A tiszta rím esetén minden sorvégi hang összecseng. Asszonáncról beszélünk, ha csak a magánhangzók vagy csak a mássalhangzók csengnek össze.

- ▶ 10. Lapozz vissza a *Ha folyóvíz vónék...* kezdetű panaszdalhoz! – Keresztrímet vagy négyes rímet látsz benne?
- ▶ 11. Szerinted mi indokolja az „ölelkező rím” elnevezést?
- ▶ 12. Milyen rímfajtákat látsz a következő népdalokban? Mit gondolsz, miért ilyen gyakori a népköltészetben ez a forma?

Aki dudás akar lenni,
Annak pokolra kell menni.
Ott vannak a jó nagy kutyák,
Abból lesznek a jó dudák.

Tizenhárom küllő van a kerékbe',
Ez a kislány válogat a legénybe'.
Válogathat, mert van módja igazán,
Tizenhárom legény jár egy lány után.

Erdő nincsen zöld ág nélkül,
Az én szívem bánat nélkül.
Akármerre vessem fejem,
Mindenütt búval kell élnem.

Amerre én járok, még a fák is sírnak,
Gyenge ágaikról levelek lehullnak.
Hulljatok levelek, takarjatok engem,
Mert az édesanyám sírva keres engem!

OLVASD EL!

Mesterházi Mónika *Holdvers* című költeménye a népdalok, a panaszdalok hangján szólal meg. (37. oldal)

Párosító dalok

Falun tollfosztáskor, kukoricafosztáskor a fiatalok körben ültek, és úgynevezett párosító dalokat énekeltek. Ezt úgy kell elképzelni, mintha énekelt pletyka lenne: ha tudták, hogy egy fiú meg egy lány szereti egymást, esetleg együtt járnak, akkor a dalban szereplő neveket az ő nevükkel helyettesítették.

Este van már, csillag van az égen,
Varga Julcsa mezítláb a jégen.
Sajnálja a cipőit felhúzni,
Garzó Péter nem vesz többet néki.

Garzó Péter elment katonának,
Acélfegyvert csináltat magának.
Acélfegyver, rózsafa a nyele,
Rá van írva Varga Julcsa neve.

Vésztő, 1909.

- ▶ 1. Ebben a dalban is találunk ismétlést. – Keresd meg, hogy hol! Szerinted mi a szerepe?
Milyen élethelyzetben születhetett ez a dal?
- ▶ 2. A következő rövid kis dal szintén a párosító népdalok közé sorolható, a benne szereplő nevek tetszés szerint behelyettesíthetők más nevekkel. Ha a név túl hosszú, becézett formában kell beletenni, vagy el kell hagyni a vezetéknevet. Próbáljátok meg behelyettesíteni a neveket osztálytársaitok nevével!
- ▶ 3.

Lement a nap, nincsen meleg,
Forog a szerelemkerék:
Vankó Rózsai benne forog,
Kuruc Feri rámosolyog.

Vajon mire vonatkozik a szerelemkerék kifejezés? Mit gondolsz, egy konkrét, létező tárgyról lehet szó? Melyek azok a dolgok, amelyek a következő szavakról eszedbe jutnak: forog, fordul, kerek, telik, kör?

OLVASD EL!

Weöres Sándor *Rongyszőnyeg* című sorozatának egyik verse a népdalokhoz hasonló hangnemben mondja ki: a szerelem érzése mellett a világ minden más jelensége eltörpül. (25. oldal)

Csúfolók

A népdalokon belül külön csoportba sorolhatók a tréfás és csúfolódó dalok. Ezekben gyakorta gúnyolódnak egymással a legények és a leányok, de sokszor a falvak lakói vagy helységnevek jelennek meg benne humoros formában.

Szántani kék, tavasz vagyon,
A készségem széjjel vagyon.
Ekém szarva Szarvason van,
Göröndölye Gödöllőn van.

Ekém vasa Vasadon van,
Címervasa Cinkotán van.
Címervasa Cinkotán van,
Csoroszlyája kovácsnál van.

A kereke Kerepesen,
A tengelye Kenderesen.
Jármom, tézslám Gyarmaton van,
A bélfája Békésen van.

A bélfája Békésen van,
Az alfája Alpáron van,
Járomszegem Szegedébe,
Ostornyele fa hegyébe.

Ostorhegyem fa hegyébe,
A patyngom a tövébe,
A baltám meg a Bácskába,
A béresem a Bánátba.

A béresem a Bánátba,
Szép hat ökröm a vásárba.
– Mondd meg, kedves, barna babám,
Hogy hol az ára!

– Kit megettél, kit megittál,
Kit a hangászoknak adtál,
Így hát kedves barna babám,
Gondolkodjál, mivel szántsál!

Ordas, 1974.

OLVASD EL!

A csúfolódás sokszor egyáltalán nem humoros, hanem nagyon is bántó. Erről szól Fehér Klára *Mi szemüvegesek* című regénye. (38. oldal)

Az ütemhangsúlyos verselés

Ha ritmikusan mondjuk a most olvasott csúfoló szövegét, észrevehetjük, hogy a sorok közepén rövid szünet van. Ez a szünet két ütemre bontja a sorokat: négy szótagos az első ütem, és négy szótagos a második. Az ütemek első szótagja mindig hangsúlyosabb, mint a többi, ezért az ilyen ritmust ütemhangsúlyos verselésnek nevezük. Számos sorfajta ismert az ütemhangsúlyos verselésen belül: a most olvasott népdalban felező nyolcas sort látunk. Az ütemhangsúlyos sorok ritmusát úgy írhatjuk le, ha a szótagokat x jelekkel, a hangsúlyokat vonással, a szüneteket pedig ferde vonalal jelöljük:

Gondolkodjál, mivel szántsál
 ẋ x x x / ẋ x x x

- ▶ 1. Ismert ütemhangsúlyos sorfajta a felező tizenkettes is. Másold a füzetedbe, majd írd a vesszor alá a képletét a tanult jelekkel!
 „valami szegény kér helyet éjszakára” (Arany János: *Családi kör*)
- ▶ 2. A korábban olvasott népdalban 4/3 tagolású sorokat látunk, vagyis a szünet négy szótagos és három szótagos ütemekre bontja a sort. Másold a füzetedbe, majd írd a sor alá ennek a képletét is!

„Ez a szemem, ez, ez, ez
 Jobban kacsint, mint emez”

Az alliteráció

Alliterációnak, azaz betűrímnek nevezzük, amikor a szó eleji hangok egy soron belül vagy több soron át megisméltődnek.

- ▶ 3. Keres példákat alliterációra a fenti népdalban!
- ▶ 4. Tudnál-e a saját lakóhelyed vagy a környező városok, falvak nevéhez azonos betűvel kezdődő igét párosítani? (Például: Budapesten buliztunk, Szegeden szerettünk, Karcagon kacagtunk stb.)

A népdalok gyakori szereplője: az eke

Az eke a föld lazítására és megforgatására szolgáló ősi talajművelő eszköz. Ha valakire azt mondjuk, hogy megfogja az eke szarvát, akkor ezen azt értjük, hogy nekifog a munkának. Ekét már az ősidőkben is készítették: a fémből készült ekét megelőzte a faeke, az egyik legrégebbi szerszám. A talaj lazításához kezdetben csak kapákat használtak, aztán a letelepedett, földművelő életmód és az állattartás kialakulásával együtt megjelent az állatvontatású eke is. 5–6 ezer évvel ezelőtt a Közel-Kelet, a Földközi-tenger és Elő-Ázsia egyes vidékein kialakultak a nagy gabonatermesztő civilizációk. A képzőművészetben és az irodalomban az eke gyakran a férfit, a föld pedig a nőt szimbolizálja.

- ▶ 5. Mire való az eke? Milyen mezőgazdasági munkánál használják? Hogy hívják ezt a munkafolyamatot? (Ebből származik az egyik gyakori magyar vezetéknév is!)
- ▶ 6. Ismersz-e olyan meséket, amelyekben szerepel az eke? Ha igen, melyek azok?
- ▶ 7. A *Szántani kék...* kezdetű dalban az eke különböző részei szerepelnek: ezeknek a szavaknak a nagy részét ma már nem ismerjük. Ezek tájszavak. Tájszónak nevezzük a köznyelvtől eltérő, csak a nyelvjárásokban használt szavakat. – Szerinted milyen alapon kerültek a helységnevek az egyes versszakokba?
- ▶ 8. Mitől humoros ez a szöveg? Szerinted az utolsó versszakban mire utal a versbeli beszélő? Mit kér számon tréfás formában a szeretőjétől?

OLVASD EL!

Olvasd el a szöveggyűjteményben Weöres Sándor *Házaló* című versét, és hasonlítsd össze a két szöveget! – Mi az, ami közös bennük? (46. oldal)

ÖSSZEFOGLALÓ KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Mi jellemzi a népdalt?
2. Milyen típusú népdalokat ismertünk meg?
3. Mi az alliteráció?
4. Van-e kedvenc népdalod? A fentiek közül besorolható-e valamelyik népdaltípusba?
5. Nézd meg, hogy a kedvenc népdalodban található-e példa ismétlésre vagy alliterációra!
6. Mit jelent az, hogy tájszó? Keress rá a népdalokból példákat!
7. Szüleidről, családtagjaidról tudod-e, hogy melyek a kedvenc népdalaik? Szoktatok-e együtt énekelni?
8. Milyen területeit ismered még a népművészetnek?